

Milan Bufon

O teritorialnosti in manjšinah

Prispevek obravnava koncept in pomen teritorialnosti, še posebej razmerje med teritorialnostjo in evropskimi manjšinami. Opažanja so oprta na avtorjevo raziskovalno delo in teoretična razmišljanja uveljavljenih tujih proučevalcev, iz česar izhaja, kako se razmerje med teritorialnostjo in manjšinami vgrajuje v širši proces spreminjanja območij družbenega in kulturnega stika. Sam pojem oziroma diferenciacijo avtohtonih manjšin, predvsem med nacionalnimi in regionalnimi manjšinami, velja v tem kontekstu razumeti kot rezultat družbene modernizacije in teritorializacije v obdobju klasičnega evropskega nacionalizma. Prostorska dimenzija manjšin se je z razvojem bistveno spreminjala, kar je vplivalo tudi na preoblikovanje medetničnih odnosov in možnosti zaščite manjšin. Pri slednjih gre prav tako zaslediti različne pristope, od klasičnih neteritorialnih in teritorialnih do sodobnih integriranih konceptov, ki skušajo družbenokulturno različnost uskladiti z rastočo potrebo po družbeni (re)integraciji in rekonstrukciji evropskih multikulturnih prostorov.

Ključne besede: teritorialnost, nacionalne in regionalne manjšine, kulturne pokrajine, nacionalizem, družbena modernizacija in integracija.

On Territoriality and Minorities

The article deals with the concept and meaning of territoriality, and in particular with the relationship between territoriality and European minorities. The author bases his observations on his own research and theoretical discussions provided by international scholars, and suggests that the relationship between territoriality and minorities is embedded in a wider process of transformation of areas of social and cultural contact. The very concept and the differentiation of autochthonous minorities, in particular between national and regional minorities, could be understood in such a context as the result of social modernization and territorialisation in the classic period of European nationalism. The spatial dimension of minorities has with progress significantly changed, producing also important changes to inter-ethnic relations and opportunities for the development of minority protection measures. Here, different approaches could be adopted, ranging from classic non-territorial and territorial to current integrative concepts, the latter aiming to harmonize socio-cultural diversity with a growing quest for social (re)integration and re-construction of European multicultural landscapes.

Keywords: territoriality, national and regional minorities, cultural landscapes, nationalism, social modernization and integration.

Correspondence address: Milan Bufon, Inštitut za družboslovne študije (Znanstveno raziskovalno središče Koper) / Institute for Social Studies (Science and Research Centre Koper), Garibaldijeva 1, 6000 Koper/Capodistria, Slovenia, e-mail: milan.bufon@zrs.upr.si.

1. Uvod: teritorialnost kot sredstvo oblikovanja in preoblikovanja družbenokulturnih in družbenopolitičnih prostorov

Teritorialnost je človeku imanentna lastnost, prek katere kot posameznik in pripadnik neke družbene skupine dojema svoje ožje in širše okolje, se z njim identificira in si ga prisvaja. Teritorialnost je zato eden izmed ključnih elementov tako človeške percepcije kot interpretacije prostora, s katerima se ukvarjata politična in kulturna geografija (Bufon 1999a), in se najtesneje navezuje na fenomen oblikovanja in spreminjanja političnih in kulturnih meja v prostoru ter na problematiko prostorske identitete, nacionalizma, manjšin in meddržavnih oziroma medkulturnih odnosov (Bufon 1996, 2004, 2010a). Zaradi procesa teritorializacije se odprt geografski prostor deli v kompleks različnih kulturnih pokrajin, človeštvo pa v sistem ločenih družbenih skupin. Prek tega procesa prihaja po principu homogenosti do sočasnega razgrajevanja širših družbenih in prostorskih enot v neko obvladljivo dimenzijo in do povezovanja tistih elementov, ki se v tem novem okolju sedaj uveljavljajo kot dominantni in temu prostoru določajo njegovo ekskluzivnost in drugačnost. Na ta način prihaja do različnih oblik družbenega in prostorskega razmejevanja, to pa predpostavlja, da določena družbena skupina na območju svoje naselitve uveljavi ne le nek proces prostorskega udomačevanja, temveč tudi proces političnega obvladovanja tako prevzetega teritorija.

Pod pojmom kulturna pokrajina razumemo, da je določeno območje človek s svojo dolgoletno prisotnostjo in delom na poseben način preoblikoval in zaznamoval ter se začel z njim identificirati. Lokalna oziroma regionalna identiteta je zato med vsemi najstarejša in temelji na etnocentrični organizaciji prostora, ki se po svoji naravi nujno uveljavlja kot sistem različnih centrov in periferij, območij družbene koncentracije in dekoncentracije ter konvergence in divergence, ki lahko imajo za različne družbene skupine in posameznike sočasno lastnost domačnosti in tujosti, kot je ugotavljala predvsem francoska antropologija in geografija (cf. Levi-Strauss 1952, Claval 1995). Na obseg kulturnih pokrajin, kakršni sta na primer Bela krajina in Kras, vplivajo v osnovi geografski dejavniki, ki izhajajo iz geomorfoloških in hidrografskega značilnosti območja oziroma izražajo tiste naravne ovire v prostoru, ki so nekoč v splošnem omejevale nadaljnje širjenje posameznih plemen ali etničnih skupin. Prav zato je značilno, da so geografsko bolj razgibana območja, kakršen je na primer alpski prostor, tista, v katerih lahko srečamo tudi kar pestro strukturo različnih kulturnih pokrajin, in da ima na primer mala, a geografsko razčlenjena Slovenija kar okrog petdeset dialektalnih variacij, ki se bolj ali manj ujemajo s številom njenih geografskih podenot (Bufon 1999b, 2002). Večina plemen ali etničnih skupin je v Evropi v času njene kolonizacije prodirala vzdolž vodotokov in se zaustavljala ob orografskih pregradah, zato ni čudno, da so se naši slovenski predniki ob

prodiranju v alpski prostor in sledenju toku alpskih rek v smeri proti zahodu znašli tudi na ozemlju današnje Južne Tirolske, kjer izvira reka Drava in od koder so se morali zaradi sočasnega pritiska močnejših in bolj organiziranih Bavarcev, ki so se v istem okolju znašli ob prodiranju vzdolž reke Inn in njenih pritokov, tudi kmalu umakniti. Ta način kolonizacije alpskega prostora nam prav tako pomaga razumeti, zakaj se je slovensko prebivalstvo znašlo hkrati severno in južno od Karavank ter zahodno in vzhodno od Julijskih Alp in zakaj je ostala komunikacija med temi skupinami na eni in drugi strani gorskih verig (če izvzamemo koridor Kanalske doline, prek katerega je severnoslovenska dialektalna skupina prišla v stik z južnoslovensko in kjer hkrati domujejo sedaj kar štiri etnično-jezikovne skupine (cf. Bufon 2016)) ves čas tako skromna. Ker je eden izmed ključnih instrumentov udomačevanja prostora poimenovanje elementov, iz katerih je ta sestavljen (vodotoki, vrhovi, ledine), nam prav ohranjena lokalna geografska imena pomagajo rekonstruirati obseg nekdanjih kulturnih pokrajin oziroma tradicionalnega naselitvenega prostora različnih etnično-jezikovnih skupin. V Sloveniji in sosednjih območjih so to na primer keltska imena z začetnico Kar- ali Kra-, ki naj bi označevala kamnito ali gorato pokrajino (kot že omenjene Karavanke in Karnijske Alpe ali Kranjska in Kras), prevladujoča nemška imena v francoski Alzaciji ali (v manjšem formatu) slovenska geografska imena, ki so se na ozemlju današnje Italije ohranila v dolinah Dunje in Reklanice oziroma na ravninskem območju zahodno od Doberdobske planote, čeprav velja prav na primeru slovenskih geografskih imen na širšem območju Furlanije opozoriti, da so ta rezultat neavtohtone kolonizacije oziroma načrtne naselitve slovenskega kmečkega prebivalstva, ki so jo med enajstim in štirinajstim stoletjem opravili oglejski patriarhi (Bufon 2016). Veliko evropskih historičnih regij je tudi takih, ki predstavljajo avtohtono območje naselitve različnim etnično-jezikovnim skupinam. Take kulturne pokrajine, kakršna je na primer Istra (Bufon 1993), imajo značilnosti multikulturnih območij in so rezultat dolgotrajnega stika, sobivanja in prepletanja različnih etnično-jezikovnih skupnosti. Po teh svojih značilnostih se te kulturne pokrajine tudi razlikujejo od ostalih, v katerih prevladuje le ena sama etnično-jezikovna skupina.

Iz zgoraj omenjenih primerov izhaja, da so kulturne pokrajine kompleksna in tendenčno trajnejša družbena območja, ki tudi niso nedovzetna za zunanje vplive. Po eni strani težijo k stabilizaciji v okviru nekih ločenih geografskih arealov, ki ob prostorskem ločevanju posameznih družbenih skupin omogočajo tudi njihovo družbenokulturno razlikovanje, po drugi strani pa se lahko tako ločena družbenokulturna okolja zaradi spremenjenih družbenih razmer kar intenzivno spreminjajo. Pri tem prihaja zlasti v modernem obdobju do tesne soodvisnosti med kulturnimi in političnimi mejami, kot je ugotovil že Ratzel (1897) ob razmišljanju o širjenju in krčenju tako imenovanega življenjskega prostora posameznih družbenih skupin (citirano po Bufon 2007). Kasneje je ta koncept razširil predvsem Gottmann, ko je v drugi polovici prejšnjega stoletja

govoril o statičnih ikonografijah (stanjih), h katerim težijo družbeni sistemi, in dinamičnih silah cirkulacije (procesih), ki zaradi uvajanja različnih inovacij v družbo in prostor ta stanja nenehno razgrajujejo in preoblikujejo (Gottmann 1973). V Evropi se je tako poselitveni prostor glavnih etnično-jezikovnih skupin nekako ustalil po desetem stoletju, na podrobno strukturo posameznih kulturnih arealov pa so kasneje močno vplivala različna politična in družbena dogajanja, ki so izhajala tako iz specifičnih medsebojnih odnosov med skupinami oziroma političnimi akterji kot iz splošnih razvojnih dinamik, ki so zajele evropski družbeni prostor. Te spremembe smo lahko v našem bližnjem okolju – v vsej njihovi dramatičnosti – nazadnje spremljali na območju nekdanje Jugoslavije (cf. Bufon idr. 2006).

Najvplivnejši izraz moderne teritorialnosti, ki ni le etnocentrična, temveč teži hkrati k ekskluzivnemu nadzoru lastnega družbenega prostora po principu suverenosti, je nedvomno nacionalizem, ki je v času od francoske revolucije dalje razširil načelo *cuius regio eius religio* iz dominantne elite na dominantno ljudstvo in s tem težil k peonotanju *ethnosa z demosom* (Bufon 2006, 2008). Nacionalizem je kot politično gibanje spodbujal razvoj državotvornih procesov po načelu državne in družbene (državljske) suverenosti in z njim povezan proces družbene modernizacije, kot kulturno gibanje pa je po načelu etnocentrizma spodbujal razvoj etno-jezikovnih skupin v narode in njihovo ambicijo, da na ozemlju svoje naselitve prevzamejo dominantno vlogo. Ta proces je najprej zajel tiste velike evropske narode, ki so že razpolagali z lastnim političnim sistemom – državo, a se je kmalu razširil tudi na tiste manjšinske narode, ki so se želeli tako emancipirati in doseči vsaj politično avtonomijo, če že ne popolno samostojnost v okviru lastne državnosti. Posamezne etnično-jezikovne skupine so najprej pridobile status narodov s pomočjo jezikovne standardizacije, razvoja šolskega izobraževanja v lastnem jeziku, oblikovanja lastnih središč za razvoj svoje visoke kulture (akademije, univerze, gledališča itd.) ter lastnih političnih strank in nacionalnih političnih programov, s pomočjo katerih so lahko nazadnje pridobile še status nacij, se pravi narodov z lastno državo (Gellner 1997).

Družbeno modernizacijo je nacionalizem nenaključno v najintenzivnejši obliki razvijal v času uvajanja industrijske družbenoekonomske paradigme. Družbena modernizacija je na družbenopolitičnem področju uvajala centralizacijo v upravljanju državnega sistema in s tem podredila celotno državno ozemlje centralni politični oblasti, na družbenoekonomskem področju prek standardizacije državnega gospodarskega sistema odpravila notranje ovire v pretoku ljudi in kapitala, na družbenokulturnem področju pa s pomočjo homogenizacije podredila v državi prisotne manjšinske jezike in kulture dominantnemu, sedaj državnemu jeziku in kulturi (Giddens 1991). Kombinacija vseh treh procesov je privedla do poenotenja pred tem različno obsežnih in neenotnih političnih, gospodarskih in kulturnih prostorov na skupno raven državnega ozemlja ter tako omogočila nastanek modernih unitarnih teritorialnih držav (Rokkan &

Urwin 1983), sprožila pa je tudi veliko novih mednarodnih konfliktov, tako znotraj posameznih državnih sistemov kot med njimi. Ti lokalni konflikti so v povezavi s širšimi geopolitičnimi konflikti med evropskimi silami naposled privedli do izbruha obeh svetovnih vojn in kasnejšega težavnega iskanja novih oblik mednarodnega sodelovanja in povezovanja v Evropi, s katerimi se skuša tako zakoreninjeno, a hkrati tako privlačno različnost njenih kulturnih pokrajin vgraditi v nek sistem funkcionalne in operativne enotnosti (Bufon 2012).

Ta sistem se srečuje s povsem novo situacijo, saj se je sodobni družbeno-ekonomski prostor, posebej ob prehodu iz starega v novo tisočletje, razširil na globalno raven, državnopolitični nadzor nad tokovi v tem prostoru pa je vse težji. Hkrati se v manj hierarhično organizirani poindustrijski družbi krepijo možnosti nekdanjih periferij in s tem tudi v teh okoljih živečih manjšin. V takih razmerah sočasne težnje po globalizaciji družbenoekonomskih tokov, slabenja državne politične ekskluzivnosti, povečevanja meddržavnega sodelovanja in čezmejnih integracijskih procesov se določene družbene funkcije deteritorializirajo in poenotijo, druge pa skušajo – morda prav zato – prek ponovnega odkrivanja lokalnih družbenokulturnih specifik še okrepiti svojo namišljeno ali realno izvorno prostorsko navezanost in tako poudariti lastno “drugačnost” in “posebnost” (Taylor 1994, Keating 1996). Iz tega izhaja, kar smo v svojih delih večkrat poudarili, da so prav tako številna evropska območja družbenega in kulturnega stika in še posebej obmejne in multikulturne regije tiste, v katerih se bo lahko možnost uresničevanja nove paradigme združenosti v različnosti najprej preverila in najkonkretnje udejanjila (Bufon 2010b, 2014a, 2014b). Upoštevati moramo, da je novo razmerje med družbeno integracijo in identiteto temeljito spremenilo tudi sam status in funkcijo obmejnih skupnosti in manjšin. Obmejne in multikulturne regije postajajo na ta način potencialni model nove Evrope, vendar proces združevanja v različnosti zahteva v takem okolju nujno tudi mehčanje obstoječih političnih in kulturnih meja, to pa predstavlja, kot bo razvidno v nadaljevanju, nov izziv sami opredelitvi manjšin in njihovemu odnosu do teritorialnosti.

2. Teritorialnost in manjšine: uvajanje nacionalizma v manjšem formatu ali binom, ki izgublja smisel?

Pomen teritorialnosti za manjšine izraža že dejstvo, da v tradicionalni strokovni in pravno-politični obravnavi skorajda ne srečamo manjšin, ki ne bi imele tudi lastne teritorialne dimenzije. V preteklosti so med redke neteritorialne manjšine v Evropi prištevali Jude in Rome, danes pa se v tem okviru vse intenzivneje obravnavajo zlasti ekonomski oziroma novodobni migranti in nedvomno ni naključje, da so prav te skupnosti tiste, ki so bile in ostajajo tradicionalno najmanj zaščitene. Te skupnosti se namreč zaradi pomanjkanja zahtevanega kriterija teritorialnosti (in torej avtohtonosti) težko sprejema oziroma vključuje med

prave in priznane manjšine, saj se od pripadnikov teh skupnosti pričakuje, da se bodo znali ustrezno integrirati (ali asimilirati) v državni *demos* ob opustitvi svojega izvornega *ethnosa* (cf. Castles & Davidson 2000, Aleinikoff & Klusmeyer 2000). V Evropi ostaja namreč avtohtonost, ki predpostavlja teritorializacijo manjšinskih skupnosti, še vedno ključni dejavnik za njihovo pravno priznanje. To je nedvomno rezultat evropskega nacionalizma, ki je pravzaprav ob izumu narodov/nacij povzročil tudi nastanek manjšin kot dobesednih družbenih ostankov v razvoju procesa državotvorja in uveljavljanja državotvornih narodov.

Ti ostanki so zaradi že omenjene dvojne narave nacionalizma prav tako dveh vrst: politični nacionalizem v Zahodni Evropi, kjer so državne formacije obstajale pred razvojem narodov/nacij, je proizvedel regionalne manjšine, kulturni nacionalizem v Srednji Evropi, kjer so narodi nastali pred njim prilagojenimi državami, pa je povzročil nastanek nacionalnih manjšin (Bufon 2004). Prvi je sledil konceptu ena država – en narod, drugi pa konceptu en narod – ena država. Zahodnoevropski politični nacionalizem je zaradi tega odprl vrsto potencialno in dejansko konfliktnih situacij v razmerju med dominantno skupnostjo in ostalimi, perifernimi etno-jezikovnimi skupinami, ki so se morale podrediti prvi in z njo zliti v poenoten državni *demos* znotraj obstoječih državnih okvirov oziroma meja. Srednjeevropski kulturni nacionalizem se sicer deli v dva podtipa, združevalni v Nemčiji in Italiji in ločitveni v srednjevzhodnem in jugovzhodnem evropskem prostoru, ki so ga dolgo obvladovali multinacionalni imperiji, vendar je obema skupno to, da so si skušali v tem okolju že oblikovani narodi pridobiti tudi politično avtonomijo in suverenost s formiranjem lastne države. Proces državotvorja v pogojih kulturnega nacionalizma zato spremlja kar dolgotrajno obdobje razkroja prejšnjih državnih sistemov in uveljavljanja novih državnih meja ter povzroča izrazite mednarodne oziroma meddržavne konflikte. V zahodnoevropskem okolju se značilno kulturna identiteta povsem poenoti z državno (vsi francoski državljani, ne glede na barvo kože ali etnično-jezikovni izvor, so lahko le Francozi), v srednjeevropskem okolju pa se razlikuje med državno in narodno pripadnostjo, ki ostaja od prve pomembnejša oziroma glavni pogoj celo za pridobitev državljanstva; to se posledično podeljuje tudi pripadnikom istega naroda, ki živijo v drugih državah. Skratka, v Zahodni Evropi je s prilagajanjem ali podrejanjem kulturnih prostorov političnim tradicionalno prevladal *demos*, v Srednji Evropi pa je s prilagajanjem ali podrejanjem političnih prostorov kulturnim prevladal *ethnos*.

Konfliktne situacije, ki jih je sprožil evropski nacionalizem, so tako nadomestile ali v novo preobleko odele tradicionalne teritorialne konflikte, ki so jih skušali sproti razreševati z različnimi sporazumi. Pravzaprav so prvo moderno povezavo med kulturno in politično pripadnostjo sprožile verske vojne med katoličani in protestanti, zaradi katerih je bil uveden že omenjeni princip *cuius regio eius religio*. Zato segajo prvi mednarodni predpisi, ki urejajo vprašanje zaščite manjšinskih skupnosti v Evropi, v leto 1555, ko so z augsburškim mirom

poskrbeli za zaščito verskih manjšin v Nemčiji. S tem se uvaja dokaj pragmatičen in še danes veljaven princip, po katerem se pravna zaščita manjšin ne sprejema toliko kot neka demokratična ali univerzalna pravica, temveč večinoma kot instrument preprečevanja ali odpravljanja potencialnih ali dejanskih konfliktov, pa še to le v primeru, ko je nosilec drugačne kulture tudi vojaško-politično dovolj močan in nevaren. Seveda ni naključje, da je bil prvi pravi mednarodni sporazum o zaščiti (tokrat narodnih) manjšin sprejet v času rastočega evropskega nacionalizma, in sicer na dunajskem kongresu leta 1815. Ta je manjšinam načeloma omogočal svobodo veroizpovedi in določene državljanske pravice, ki so jih z berlinskim sporazumom leta 1878 naložili tudi Turčiji in balkanskim državam (Bufon 2004).

Ker so bili notranji konflikti med dominantnimi skupnostmi in perifernimi etnično-jezikovnimi manjšinami (regionalnimi manjšinami) omejeni, saj te niso imele neke matične države, ki bi se potegovala za njihove pravice oziroma njihovo ozemlje, so tovrstne manjšine v Zahodni Evropi povsem izpadle iz politične in strokovne agende, jeziki teh manjšin pa so bili kvečjemu obravnavani kot lokalne, dialektalne variante uradnega državnega jezika. Prav zato so postale pomemben predmet meddržavnih konfliktov narodne oziroma nacionalne manjšine, ki so jih države gostiteljice obravnavale kot nekakšno peto kolono in zato poskušale na različne načine odpraviti, da bi tako odpravile tudi njihove potencialne iredentistične težnje, medtem ko so matične države videle v njih potencialno sredstvo lastne teritorialne ekspanzije. Princip zaščite nacionalnih manjšin, ki so ga skušali razvijati v okviru Lige narodov po prvi svetovni vojni, se je tako soočal s tedaj še močnejšim principom samoodločbe narodov, ki je predstavljal pomemben vzvod Wilsonovih štirinajstih točk in nove evropske ureditve, oba pa sta bila podrejena širšim geopolitičnim razmeram in potrebam, kakor se je lepo izkazalo prav ob načrtovanju novih meja med tedanjo novonastalo kraljevino Jugoslavijo in Avstrijo na eni strani ter Italijo na drugi (Bufon 2007). V tem času rojstva nacionalnih manjšin se vsekakor konsolidira tudi njihova opredelitev: narodne ali nacionalne manjšine so tisti deli priznanih narodov ali nacij, ki jih je politična meja oddelila od svojih matičnih narodov oziroma držav. To so pravzaprav družbene skupine, ki jih hkrati opredeljujeta dve meji: na eni strani etnično-jezikovna (kulturna) meja med manjšino in dominantnim narodom, na drugi strani pa državna (politična) meja, ki to manjšino ločuje od matične države in matičnega naroda.

Obdobje klasičnega evropskega nacionalizma je na vsak način čas, ko so vse etnično-jezikovne manjšine povsod podvržene bolj ali manj prisilni in enako intenzivni asimilacijski politiki (v Angliji na primer z uradno anglizacijo vseh keltskih geografskih in osebnih imen, posebej v Walesu, ki se je začela že v šestnajstem stoletju). Za narodne ali nacionalne manjšine pa so se ob koncu devetnajstega in v prvi polovici dvajsetega stoletja v srednjevzhodni in jugovzhodni Evropi vse bolj uveljavljali tudi novi instrumenti razreševanja manjšin-

skih vprašanj oziroma potencialnih ali realnih konfliktov, ki so jih oziroma naj bi jih manjšine predstavljale. To so bile bolj ali manj prisilne deportacije, ki naj bi imele to prednost, da so mnogo hitreje kot asimilacija omogočile poenotenje oziroma prilagajanje kulturnih prostorov in njihovih meja s političnimi. Znale so deportacije Turkov iz Grčije in Grkov iz Turčije po umiku Osmanskega cesarstva in obnovitve samostojne Grčije; podobno so po prvi svetovni vojni Turki z deportacijo oziroma odpravo Armencev gradili svojo moderno unitarno državo. Ta sistem je lahko bil uporabljen tudi kot kaznovanje določenih manjšinskih skupnosti, kot v primeru Stalinovih množičnih deportacij različnih narodov in narodnosti (tako je po Leninu marksistična terminologija razlikovala različne stopnje etnično-jezikovnih formacij) v Sovjetski zvezi ali izгона Nemcev iz srednjevzhodnih evropskih držav po drugi svetovni vojni. Velikokrat je prevzel genocidne poteze in politiko etničnega čiščenja, ki jo je Poulantzas razumel kot skrajno sredstvo "pozgodovinjanja teritorija in teritorializacije zgodovine" (Poulantzas 1978), kakršnega je zasledoval nacionalizem, in naposled privedel do koncentracijskih uničevalnih taborišč. Deportacijo kot sredstvo razreševanja potencialno konfliktnih situacij, ki so izhajale iz neujemanja političnih meja s kulturnimi, so ne nazadnje sugerirali britanski geografi tudi v primeru razmejevanja med Jugoslavijo in Italijo po prvi svetovni vojni, kar je razvidno iz diskusije v Kraljevi geografski družbi ob predstavitvi nekega dela, ki se je s to mejo in njenimi posledicami prvič intenzivneje ukvarjalo (Moodie 1945); ta se je v mehkejši obliki potrdila v mirovnem sporazumu med obema državama leta 1947, ko so pripadnikom ene in druge manjšine ponudili možnost, da se z možnostjo za matično državo vanjo tudi preselijo, in je v praksi povzročila povojni eksodus za italijansko skupino opredeljenega prebivalstva iz Jugoslavije (Bufon 2017).

Če se je zaradi blokovske delitve evropskega prostora po drugi svetovni vojni v mednarodnem pravu uveljavilo novo načelo nedotakljivosti političnih meja in nevmešavanja v notranje zadeve drugih držav, je tudi manjšinska problematika stopila nekoliko bolj v ozadje. S povečevanjem čezmejnega in meddržavnega sodelovanja so sicer manjšinam začeli pripisovati novo vlogo mostu, vendar se je ta konkretno udejanjila le tam, kjer je bila tudi v širšem interesu obeh sosednjih držav, kot se je to lepo pokazalo na primeru slovenske manjšine v Italiji, prek katere je potekal dovršen del gospodarskih izmenjav med nekdanjo Jugoslavijo in evropskim Zahodom (Bufon 1992). Sicer je bil v tem času v manjšinah razširjen tudi načelni interes za zagotavljanje individualnih človekovih pravic, za katere je skrbela predvsem Organizacija združenih narodov. Z Mednarodnim paktom o državljanskih in političnih pravicah (ICCPR 1966), ki je bil sprejet leta 1966 in je začel veljati deset let kasneje, je bilo določeno, da se v tistih državah, kjer obstajajo etnične, verske ali jezikovne manjšine, pripadnikom teh skupnosti ne sme odreči pravica, da v komunikaciji s pripadniki iste skupine uživajo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj jezik. Po istem

sporazumu naj bi imeli posamezniki pravico, da jih oblasti pri vsakem ukrepu in sodnem postopku obvestijo v jeziku, ki ga bodo sami razumeli. Poudarek je bil torej namenjen individualnim pravicam, odpravi vsakršnega razlikovanja, zagotavljanju enakosti pred zakonom in enakopravnemu uživanju temeljnih državljskih svoboščin na neki načelni in splošni ravni, ki so jo državne politike povečini gladko ignorirale (Bufon 2004).

Ni naključje, da sta se v bolj poglobljeni in celovitejši obliki začeli mednarodna javnost in stroka ukvarjati z manjšinami šele proti koncu prejšnjega stoletja, ko so se potencialni in realni konflikti, povezani z manjšinskimi vprašanji, znova poostri. K temu je po eni strani pripomogel določen uspeh regionalnih gibanj v zahodnoevropskih državah, s pomočjo katerih so dotlej pozabljene regionalne etnično-jezikovne manjšine ponovno prihajale v ospredje in zahtevale, ponekod tudi s terorističnimi dejanji, ob priznanju njihovega jezika in kulture tudi večjo politično avtonomijo, po drugi strani pa padec berlinskega zidu oziroma vzhodnoevropskih komunističnih režimov, ki je v prostoru srednjevzhodne in vzhodne Evrope ponovno sprožil dotlej zamrznjen proces državotvorja in s tem tudi vse z njim povezane mednarodne konflikte, kot se je to v najekstremnejši obliki pokazalo na območju nekdanje Jugoslavije (Bufon 2006). Z obema fenomenoma se je še najtemeljiteje začel ukvarjati Svet Evrope, ki je za razliko od splošnih deklaracij, kakršne je pripravila OZN, v svoja priporočila vnašal tudi za Evropo tako pomemben teritorialni vidik in mnogo konkretnjša določila. Razlikovanju med regionalnimi in nacionalnimi manjšinami ter političnim implikacijam, ki bi jih prinašalo priznanje kolektivnih pravic pripadnikov manjšin, se je Svet Evrope izognil tako, da je namesto zaščite manjšin izpostavljal zaščito manjšinskih jezikov. Že v Priporočilu o izobraževalnih in kulturnih problemih manjšinskih jezikov in dialektov v Evropi iz leta 1981 (Svet Evrope 1981) je države članice spodbujal k uvajanju tradicionalnih toponimov poleg uradnih krajevnih imen ter k uvajanju manjšinskih jezikov v izobraževalni proces in poslovanje lokalnih oblasti (Bufon 2004).

Posebnega pomena je zlasti Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ki jo je Ministrski odbor Sveta Evrope sprejel leta 1992 in se po državah članicah dokončno uveljavlja z njihovo ratifikacijo (doslej je zaradi različnih motivov niso podpisale Belgija, Bolgarija, Estonija, Grčija, Gruzija, Irska, Latvija, Litva, Portugalska in Turčija, ratificirale pa je še niso Francija, Italija in Rusija). Listina najprej opredeli regionalne in manjšinske jezike kot jezike, ki se tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju med prebivalci skupine, ki je manjša od preostalega prebivalstva v državi, oziroma kot jezike, ki so drugačni od uradnega jezika ali uradnih jezikov v državi. Pri tem tudi poudarja, da regionalni in manjšinski jeziki ne vključujejo dialektov uradnega ali uradnih državnih jezikov in niti jezikov priseljencev. Listina nadalje opredeljuje ozemlje regionalnih ali manjšinskih jezikov kot geografsko območje, kjer so ti jeziki način izražanja ustrezno številne skupine ljudi, uvaja pa tudi kategorijo neteritorialnih jezikov,

se pravi manjšinskih jezikov, ki se tradicionalno uporabljajo v okviru državnega ozemlja, vendar se ne navezujejo na kak poseben del tega ozemlja. Listina od držav podpisnic zahteva, da na svojem ozemlju uresničijo vsaj petintrideset paragrafov ali podparagrafov (od tega nekatere obvezno), ki jih navaja v okviru možnih ukrepov za promocijo rabe regionalnih in manj razširjenih jezikov (Bufon 2004). Z dajanjem tako natančnih navodil, katerih izvajanje se nato konkretno periodično preverja (tudi na terenu) in vrednoti, se Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih dejansko uveljavlja kot nov evropski standard na področju varstva manjšinskih jezikov in (implicitno) njihovih nosilcev.

Če upoštevamo še opredelitev manjšin, ki jo je Svet Evrope zavedel leta 1993 v dokumentaciji, ki spremlja Evropsko konvencijo o človekovih pravicah in temeljnih svoboščin, lahko ugotovimo, da je to v prevladujoči evropski normativi skupnost ljudi z naslednjimi značilnostmi:

- bivajo in so državljani določene države;
- vzdržujejo dolgotrajno in močno navezanost na del ozemlja te države;
- izkazujejo ločeno etnično, kulturno, versko ali jezikovno značilnost;
- so številčno dovolj reprezentativni;
- so dovolj motivirani oziroma zainteresirani za ohranjanje svoje skupne identitete, kulture, tradicije, vere ali jezika.

V tem obdobju se je tako na ravni OZN kot Sveta Evrope začelo govoriti tudi o pravici do določene politične avtonomije oziroma samouprave manjšin in domorodnih ljudstev ob implicitnem zavračanju separatizma, govora pa je tudi o pravici pripadnikov manjšin do vzpostavljanja in vzdrževanja čezmejnih stikov z državljani drugih držav, s katerimi so povezani v etničnem, verskem ali jezikovnem pogledu. Okvirna konvencija za zaščito nacionalnih manjšin Sveta Evrope iz leta 1994, ki je sicer manj obvezujoča od Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih, a predstavlja podlago tudi za pridružitveni proces v Evropski uniji (EU), priporoča med drugim določeno avtonomijo za občine, province ali regije, v katerih obstaja visoka koncentracija pripadnikov kulturnih ali jezikovnih manjšin (Marcusse 2001). V praksi nekoliko paradoksalno ta določila oziroma priporočila v manjši meri upoštevajo nove države članice EU, ki bi se načeloma morale ravnati po Okvirni konvenciji in v pridružitvenem procesu ob drugih zahtevah dokazovati tudi zadostno raven zaščite svojih manjšin, v večji meri pa tiste zahodnoevropske države, v katerih je proces regionalizacije in priznavanja regionalnih manjšin bolj napredoval.

Vsekakor se zdi, da morajo biti zakonska določila v korist neke manjšine, če se jih želi konkretno uresničevati, nujno tudi teritorialna, čeprav so lahko pri pristopu različna (Malloy & Palermo 2015): lahko na primer zasledujejo model politične samouprave za določeno ozemlje in vse ljudi oziroma etnično-jezikovne skupine, ki tam prebivajo (primer Škotske v Veliki Britaniji), ali pa lahko teritorialno opredelijo zakonsko pariteto manjšinskih jezikov in kultur,

ki postanejo tako enakopravno dominantni na lokalni ravni (primer Južne Tirolske v Italiji ali otočja Aland na Finskem). Različen pristop lahko zasledimo že pri primerjanju slovenske manjšine v Italiji ali italijanske na območju nekdanje Jugoslavije. Jugoslavija je za zaščito italijanske manjšine, potem ko se je zanj konkretnije odločila, prevzela model, ki ga je v Sovjetski zvezi že pred tem vpeljal Lenin. Po tem sistemu je oblast, formalno na podlagi historično dokazanega naselitvenega prostora manjšinske skupnosti, *a priori* določila ozemlje, na katerem so predstavniki manjšine dobili določene pravice. Običajno so te pravice manjšine obsegale možnost pridobitve bolj ali manj formalnega lastnega političnega zastopstva in bolj ali manj intenzivno obliko uvajanja jezika manjšine v toponomastiki in izobraževalnem procesu. Po takšnem postopku je neko ozemlje, tako rekoč po dekretu, pridobilo lastnost permanentnega, vendar pretežno formalno organiziranega multikulturnega območja, ne glede na to, v kolikšni meri je bilo v njem manjšinsko prebivalstvo dejansko zastopano. Paradoksalno bi formalno organizirano dvojezično ozemlje v slovenski Istri tako ostalo tudi v primeru, ko v njem ne bi več živel niti en sam predstavnik italijanske manjšine, in prav tako paradoksalno bi moral biti en predstavnik italijanske manjšine še naprej obvezno izvoljen v slovenski parlament, pa čeprav le z enim samim (lastnim) formalnim glasom podpore. Na možnost zlorabe tega sistema je takoj pokazal že Leninov naslednik, Stalin, ki je za neruske skupine največkrat uveljavil ozemlje, ki namenoma ni zajelo celotnega manjšinskega prebivalstva, temveč le njegov del. Na ta način je ostalo rusko prebivalstvo številčno večinsko tudi na avtonomnih ozemljih manjšinskih skupnosti in še naprej obvladovalo lokalno politiko. Objektivna slabost tega sistema se kaže tudi v tem, da njegova rigidnost ne omogoča prilagajanja oziroma širjenja zaščitnih norm, predvidenih za pripadnike priznanih manjšin, teritorialnim spremembam, ki jih prinaša družbeni razvoj, kot bomo videli na primeru Slovencev v Italiji.

Leta 1947 sprejeti mirovni sporazum med Italijo in Jugoslavijo zaradi opravljenih teritorialnih koncesij in upoštevanja principa etničnega ravnovesja med državama (Bufon 2017) ni predvideval nobenih zaščitnih norm niti za italijansko manjšino v Jugoslaviji niti za slovensko v Italiji, temveč je pripadnikom obeh skupnosti, kot smo že ugotovili, omogočal le, da se eventualno odločijo za izselitev v matično državo. So pa bile institucije slovenske manjšine najprej obnovljene v bolj neformalni obliki za časa jugoslovanske uprave po padcu fašističnega režima (društva in šole) in nato v bolj formalni obliki reorganizirane (šolski sistem) ali na novo zastavljene (radio) v okviru angloameriške vojaške uprave na ozemlju cone A Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Z delitvijo STO med Italijo in Jugoslavijo leta 1954 je bil recipročno zasnovan in kot priloga Memoranduma o soglasju (United Nations 1954) sprejet Posebni statut, ki je bil podlaga za narodnostno zaščito obeh manjšin v okviru nekdanjega ozemlja STO (Bufon 1992). Tega so v šestdesetih letih na jugoslovanski strani razširili na način, kot smo ga opisali zgoraj, medtem ko na italijanski strani Memoranduma

o soglasju, s katerim je bil razdeljen STO, niso ratificirali in potemtaka tudi niso vgradili v italijansko zakonodajno prakso določil, ki jih je vnašal Posebni statut. Kljub temu so se v Italiji smiselno ravnali po njem, saj niso odpravili ravni zaščite, ki je bila za Slovence na Tržaškem formalno vpeljana za časa angloameriške uprave, in so *via facti* priznali podobne pravice, ki jih je tam po letu 1943 prav tako vpeljala že jugoslovanska uprava, tudi Slovencem na Goriškem. To je pomenilo priznanje javnega izobraževanja v slovenskem jeziku po sistemu, kakršen je obveljal tudi na jugoslovanski strani za italijansko manjšino, in uvajanje dvojezične toponomastike in internega dvojezičnega poslovanja v občinah z dovolj konsistentno prisotnostjo manjšinskega prebivalstva. Tu se torej italijanski model določanja uradnega dvojezičnega ozemlja bistveno razlikuje od jugoslovanskega, saj v osnovi sledi določilom Posebnega statuta, ki je predvideval, da se dvojezična toponomastika in interno dvojezično poslovanje na ravni občin uvedeta tam, kjer predstavljajo pripadniki manjšin vsaj 25 odstotkov skupnega prebivalstva. Iz tega sistema je bilo izvzeto omrežje šol s slovenskim učnim jezikom, ki so jih že prej obnovili tudi ali predvsem v občini Trst, kjer je bilo v absolutnem pogledu Slovencev sicer največ, a v relativnem pogledu (po rezultatih uradne statistike) premalo, da bi bil tej občini priznan status dvojezičnega ozemlja.

Opozoriti velja na to, da zahtevani minimalni deleži manjšinske zastopanosti, kakršni veljajo na primer tudi na avstrijskem Koroškem, ne izhajajo iz neke objektivne verifikacije zgodovinske prisotnosti v nekem stabilnem, predindustrijskem času, temveč iz trenutnega ali vsaj novejšega stanja, kakršnega naj bi odlikovali sodobni popisi prebivalstva. Tu se zato odpirata dve temeljni vprašanji: v kolikšni meri lahko statistika verodostojno beleži etnično-jezikovno strukturo prebivalstva in ali lahko sodobna etnično-jezikovna struktura zaradi spremenjenih družbenih razmer še izraža stanje, na podlagi katerega je bila izdelana podoba avtohtonosti obravnavane manjšine. Kot smo v uvodu že naglasili, se je etnično-jezikovna struktura Evrope konsolidirala v predindustrijskem času in ostala dolgo časa dokaj stabilna. Na to strukturo in njeno spreminjanje pa sta nato vplivala zlasti dva procesa: nacionalizem s težnjo po kulturni homogenizaciji državnega ozemlja in industrializacija, ki je povzročila izseljevanje prebivalstva iz bolj perifernih območij in njihovo koncentracijo v urbanih in industrijskih središčih.

Na primeru Slovencev v Italiji smo ugotovili (Bufon 1992, 2003), da je ta skupnost, podobno kot mnoge druge etnično-jezikovne manjšine, doživela tri razvojne faze. V prvi fazi statične ruralne družbe je bilo podeželje skoraj brez izjeme kompaktno in kontinuirano poseljeno s slovenskim kmečkim prebivalstvom, urbana središča znotraj ali na robu slovenskega etničnega ozemlja pa so bila etnično mešana. Med obema tema družbenima enotama ni bilo veliko komunikacije, sicer pa so bile v tem času etnično-jezikovne razlike sprejete kot nekaj normalnega in nemotečega. V drugi fazi labilnih inovacijskih procesov

industrializacije, ki je v našem okolju potekala v večjem delu dvajsetega stoletja, sta se blagovna in družbena komunikacija med mesti in podeželjem povečali, a sta potekali pretežno enosmerno, z intenzivnim demografskim pretakanjem iz podeželja v mesta, ki so na ta način povečevala tudi svojo gospodarsko moč in gravitacijski vpliv v prostoru. S tem se je ustvarila neka prostorska hierarhizacija oziroma polarizacija družbenega prostora, ki jo je po prvi svetovni vojni nacionalistična družbenokulturna hierarhizacija z delitvijo med izbrano dominantno skupino in na asimilacijo obsojeno manjšino še poglobila. Asimilacijski pritisk je bil najmočnejši v urbanih središčih, vse manj intenziven pa proti ekstremom mestnih vplivnih središč. Prav zato so se evropske manjšinske skupnosti praviloma najlažje ohranile na robnih in najbolj perifernih območjih državnih sistemov, ki jih modernizacijski vplivi niso dosegli in so lahko ohranili tradicionalno ruralno strukturo. Je pa tudi res, da je prav prestop iz ruralnega v urbano okolje pripadnikom manjšin omogočil, da so se prek šolanja in druženja v manjšinskih društvih in institucijah, ki so se istočasno z večinskimi razvijala v etnično mešanih mestih, lahko aktivneje vključevali v lastno nacionalno opredeljeno okolje in tako krepili svojo narodno zavest.

Prav zaradi tega je prišlo do temeljnega razlikovanja med Slovenci v večnacionalnem avstrijskem okolju, ki so se lahko vključili v vseslovensko nacionalno prebujanje (v našem primeru so to bili Slovenci na Tržaškem in Goriškem, a tudi tisti v Kanalski dolini), in tistimi, ki v ta proces niso bili zajeti (Slovenci v Beneški Sloveniji in Reziji). Če lahko pripadnike prve skupine zato upravičeno in brez zadržka opredelimo kot pripadnike slovenske narodne oziroma nacionalne manjšine, moramo pripadnike druge skupine po njihovi etnični izvornosti, jezikovnih značilnostih in neposredni teritorialni navezanosti na matični narod prav tako uvrstiti v isto manjšinsko skupnost kot njihove tržaške in goriške rojake, a moramo hkrati upoštevati, da ta skupina zaradi pomanjkanja ločene narodnostne zavesti v bistvu deluje kot etnična manjšina brez izrazitejšega samozavedanja. V tej fazi se ustvari pomembno razlikovanje med objektivno in subjektivno pripadnostjo: prva je značilnejša za ruralne etnične manjšine, druga pa za urbanizirane narodne manjšine. Pripadnike prve skupine lahko določimo glede na njihov etnični izvor in njihovo jezikovno prakso, a ne nujno po njihovi lastni opredelitvi, pripadniki druge skupine pa se subjektivno opredeljujejo za neko etnično-jezikovno ali narodno skupnost, včasih tudi neodvisno od njihove dejanske objektivne pripadnosti. To razlikovanje je v pravno in politično prakso kasneje vpeljalo vprašanje, ali naj država zaščitne norme za manjšine sprejme le takrat in na območjih, ko in kjer te izkazujejo dovolj močno subjektivno identiteto, ali tudi tedaj in tam, ko pri manjšinah prevladuje zgolj objektivna pripadnost (Lijphart 1995). Razlike med objektivno in subjektivno pripadnostjo so že takrat otežile možnosti natančnejše kvantifikacije manjšinskih skupnosti, saj so asimilacijske politike težile k temu, da bi se čim večji delež oseb, ki po objektivnih kriterijih pripadajo manjšinski skupnosti, po subjektivni izbiri

uvrstil med pripadnike večinske skupnosti. Za take osebe je avstrijska statistika na Koroškem celo uvedla novo kategorijo vindišarjev, se pravi tistih oseb, ki se iz slovenske etnične skupine bolj ali manj zavestno in prostovoljno pomikajo proti nemški. Podoben razkorak med objektivno in subjektivno pripadnostjo smo ugotovili na primeru Slovencev v Italiji: na Tržaškem in Goriškem se je bila približno polovica oseb, ki objektivno pripada slovenski etnično-jezikovni skupnosti, pripravljena izjaviti za slovensko narodno pripadnost, medtem ko se v Beneški Sloveniji ta delež zniža le na petino objektivno ugotovljenih Slovencev (Bufon 1992).

Podobna dilema se je razširila na jezikovno prakso manjšinskih skupnosti, kjer je včasih težko razlikovati med dialektom in pravim jezikom. V splošnem je tudi tu obveljalo pravilo, po katerem se kot jezik opredeljuje tista jezikovna varianta, katere nosilci se v določenem obdobju in na določenem ozemlju uveljavijo kot ločena dominantna skupnost. Lahko bi torej rekli, da se lahko kot jezik v bistvu uveljavi vsakršen dialekt, ki pridobi zadostno politično moč, kot se je spet lepo pokazalo na primeru nekdanje Jugoslavije in delitve nekdanje skupnega srbohrvaškega jezika ne le na srbski in hrvaški jezik, temveč tudi na bošnjaški in črnogorski jezik. To vprašanje je pridobilo pomen v Evropi tudi zato, ker se zaščitne norme praviloma uporabljajo, kot smo videli, za manjšinske jezike, ne pa za dialekte. Razlikovanje med obema je lahko dokaj sporno, saj se na primer v Italiji za status manjšinskih jezikov potegujejo tudi različni tradicionalni dialekti, kot je veneto na območju istoimenske dežele, mnogi strokovnjaki pa menijo, da nekateri sedaj priznani manjšinski jeziki, kot na primer furlanščina, niso nič drugačni od drugih navadnih italijanskih dialektov. Dileme nastanejo tudi znotraj posameznih priznanih manjšinskih jezikov: ali mora biti ta zaščiten oziroma pridobiti uradno veljavo le v svoji standardizirani, knjižni obliki ali tudi v njegovi tradicionalni lokalni dialektalni (in v praksi uporabljeni) varianti. Kot je to lepo opaziti na primeru Slovencev v Italiji, prevladuje javna raba standardizirane slovenščine v okoljih z izrazitejšo subjektivno narodno pripadnostjo (tržaško in goriško ozemlje) oziroma dovolj razvitim šolskim sistemom in uveljavljenimi višjimi kulturnimi institucijami, medtem ko se dialektalna varianta uveljavlja tam (na območju videmske pokrajine), kjer pripadniki slovenske manjšine ne razpolagajo s temi elementi oziroma niso mogli razviti lastne narodne zavesti (Bufon 2016, 2017). V takem okolju, kjer nad narodno izrazito prevladuje lokalna identiteta in se teritorialno ločevanje povezuje z družbenim ločevanjem od ostalega etnično-jezikovnega izvornega okolja, se zdi vsiljevanje lokalnemu okolju povsem tuje standardizirane slovenščine podobno asimilacijskim težnjam, ki jih do pripadnikov manjšin izvajajo dominantne skupnosti, in ga zato lokalna skupnost na podoben način zavrača oziroma skuša temu nasprotno lastni jezik (dialekt) uveljaviti tudi kot izraz svoje ločene teritorialnosti.

Vsekakor je za fazo modernizacije dokaj tipična družbenokulturna migracija iz manjšinskega v večinsko okolje, ki jo pogosto spremlja tudi dejanska prostor-

ska migracija pripadnikov manjšin iz svojega tradicionalnega okolja v urbana in industrijska središča. Fizična, prostorska migracija je tipična za ekonomske migrante in se navadno navezuje na družbenokulturno migracijo iz ene etnično-jezikovne skupine v drugo, saj se priseljenci praviloma hitreje in zavestneje integrirajo (asimilirajo) v večinsko okolje, ker lahko tako tudi hitreje napredujejo po družbeni lestvici. Še posebej v pogojih večje in vidnejše družbene distance med dominantno skupnostjo in priseljenci se slednji lahko med seboj povezujejo in skušajo tudi v novem okolju oblikovati bolj sklenjeno naselitveno strukturo (tako imenovani *cluster*), da bi lahko v tej svoji novi mali domovini rekonstruirali oziroma ohranili svoje izvirne kulturne značilnosti, kot v primeru številnih Chinatowns na Zahodu (Castles & Davidson 2000). V zvezi z družbenokulturnimi posledicami migracij velja izpostaviti tudi dejstvo, da neka kulturna pokrajina tendenčno ohranja svoje značilnosti tudi še po tem, ko so se iz nje izselili njeni tradicionalni nosilci, kot lahko na primer opazimo v slovenski Istri: priseljenci z različnih območij Slovenije in nekdanje Jugoslavije, ki so po drugi svetovni vojni nadomestili izseljeno italijansko prebivalstvo, so se kmalu zlili v novi primorski milje in se začeli povsem poistovetiti z njim (Bufon 1993).

Tudi ti primeri nam ilustrirajo pomen teritorialnosti pri ohranjanju ločenih etnično-jezikovnih in splošnih kulturnih značilnosti neke družbene ali prostorske enote. Če se vrnemo na primer Slovencev v Italiji, lahko ugotovimo, da se je zaradi migracij iz hribovitih predelov v nižinska urbana in industrijska središča, ki so bila na območju Beneške Slovenije posebej intenzivna v času pred in po potresu leta 1976, slovenski etnični prostor objektivno razširil in sedaj zajel tudi bližnje občine v pasu med Čedadom in Vidmom, kjer naj bi po ocenah živelo do 10.000 oseb slovenskega izvora (Bufon 1992), vendar pa je ta relativno omejen prostorski premik pomenil za migrante tudi prestop v neko povsem drugačno kulturno okolje in razkrojil prejšnji kompaktni poselitveni vzorec. Zaradi tega se je močno zmanjšala možnost, da bi se pri tem prebivalstvu objektivna etnična pripadnost razvila v subjektivno, tudi zato, ker se zaščitne norme v korist slovenskega prebivalstva, ki so jih v videmski pokrajini začeli uvajati šele po letu 2001, omejujejo na območje avtohtone manjšinske poselitve, to pa je prav zaradi dolgoletne emigracije sedaj že skorajda izpraznjeno. Temu nasprotno lahko na istem območju ugotovimo, kako pomembno je za neko manjšinsko skupnost, da v procesu družbene modernizacije krepí lastni centralni kraj in v njem tiste centralne funkcije, ki omogočajo utrjevanje narodnostne identitete. Kot sta bila v avstrijskem obdobju taka centralna kraja za tržaške in goriške Slovence Trst in Gorica, je postal kasneje za Beneške Slovence (čeprav v mnogo manjšem obsegu) tak kraj Špeter, kamor se pahljačasto steka dobršen del Nadiških dolin. Zato ni naključje, da so (sicer šele leta 1984) organizacije Slovencev v Italiji prav tu ustanovile dvojezično šolo, ki naj bi v povezavi z drugimi slovenskimi društvi in ustanovami omogočila lokalnemu slovenskemu prebivalstvu, da ob učenju slovenskega jezika razvija še svojo etnično oziroma narodnostno identiteto.

Z vidika etnične pripadnosti lahko zaključimo, da je prav faza labilnih inovacijskih procesov industrializacije in z njo povezane deagrariacije najbolj kritična, saj vodi po eni strani k demografski eroziji avtohtonega manjšinskega ozemlja in v skrajni posledici do propada dela kulturne pokrajine, po drugi strani pa k preseljevanju manjšinskega prebivalstva in njegovega bolj ali manj intenzivnega utapljanja v neavtohtono okolje. Ta proces je posebej zaskrbljujoč tudi zato, ker se praviloma normativno-zaščitni ukrepi, ki jih oblasti sprejemajo v korist manjšinskega jezika in kulture, po ustaljeni praksi naslanjajo na teritorialni obseg manjšinskega avtohtonega naselitvenega ozemlja, in prav zato pomeni umik s tega območja mnogokrat tudi izgubo lastne kulturne podlage in korak k asimilaciji. Na tej točki se srečujemo še z zadnjo, tretjo razvojno fazo, ki jo zaradi močnega porasta terciarnih dejavnosti opredeljujemo tudi kot poindustrijsko obdobje. Tudi ta družbena inovacija se najprej uveljavi v urbanih središčih, od koder se s procesom družbene urbanizacije mnogo bolj kapilarno in manj selektivno oziroma hierarhično kot predhodna širi v prostoru. Družbena oziroma socioekonomska struktura se z zaposlovanjem podeželskega prebivalstva v terciarnem sektorju poenoti, vezi med mesti in njihovim zaledjem se ne le močno povečajo, temveč tudi niso več le enostranske, saj prihaja s povečevanjem prostorske mobilnosti in širjenja obsega dnevnih migracij tudi do tako imenovane protiurbanizacije oziroma izseljevanja urbanega prebivalstva na podeželje.

To je torej faza prostorsko odprtega in stabilnega formiranja urbane družbe, ki prinaša kar intenzivno preoblikovanje dotlej vsaj v objektivnem pogledu prevladujoče etnične strukture podeželja, saj se na manjšinsko avtohtono (historično) ozemlje priseli rastoče število neavtohtonega (mestnega) prebivalstva. Hkrati se v večja mesta začenjajo priseljevati še migranti iz drugih, povečini neevropskih območij, kar nadalje spreminja tradicionalno etnično strukturo evropskega prostora. Še posebej v zaledju večjih mest postaja zato tradicionalno manjšinsko etnično ozemlje vse manj čisto in prevzema strukturo etnično mešanega ozemlja, v okviru katerega se tesno prepletata večinsko in manjšinsko prebivalstvo. Istočasno s socioekonomsko se zmanjšuje tudi družbenokulturna distanca med obema skupinama prebivalstva in se posledično povečuje število mešanih zakonov. Za razliko od preteklosti pa ta družbena integracija ne vodi nujno v asimilacijski *melting pot*, saj postajajo manjšinska kultura, identiteta in jezikovna praksa enakopravnejše z večinsko in se zato v večji meri prenašajo tudi na naslednje generacije. Namesto enodimenzionalne identitete, kakršno so po načelu *aut-aut* zahtevali v času nacionalizma prevladujoči družbeni vzorci (in po katerih so se ravnali tudi popisi prebivalstva), se torej v tej fazi vse bolj uveljavlja večdimenzionalna, multipla identiteta, ki ne le ohranja, temveč marsikje celo krepi multikulturno podobo številnih evropskih območij oziroma historičnih regij (Bufon 2010b). V bolj sproščenem družbenem okolju pridobivajo manjšine, predvsem zaradi izboljšanja lastnega socioekonomskega položaja, tudi večje

možnosti za razvijanje pobud v podporo svojih družbenokulturnih značilnosti in samega teritorialnega razvoja, s čimer se krepi tudi specifična podoba kulturne pokrajine oziroma avtohtonega manjšinskega poselitvenega ozemlja, ne glede na to, da se v njem tendenčno zmanjšuje število objektivno evidentiranih pripadnikov manjšinskih skupnosti. Sodobne avtohtone manjšine se namreč kažejo kot vse manj homogene oziroma čiste etnične skupine po objektivnih kriterijih, njihovi pripadniki pa tudi niso le pasiven predmet asimilacijskih teženj dominantnih skupnosti, saj se v manjšinskih ali etnično mešanih okoljih večinoma uveljavljajo politike podpore in zaščite manjšinskih jezikov in kultur. Posledično znotraj manjšinskih skupnosti popuščajo tudi tisti obrambni mehanizmi, ki so vodili do njihovega družbenega zapiranja in skorajda folklornega zatekanja v najpristnejše (čeprav preživele) elemente lastne istovetnosti. Posamezniki, pripadniki tako večinske kot manjšinske etnično-jezikovne skupine, lahko sedaj svobodneje izbirajo zanimivejše ali funkcionalnejše kulturno okolje oziroma se med obema lahko svobodneje in neobremenjeno gibljejo ter s sočasnim vključevanjem tudi v drugo jezikovno okolje dejansko ustvarjajo manj polarizirano multikulturno družbeno strukturo.

V takih pogojih vse bolj odkrivamo in sprejemamo dejstvo, da lahko različne identitete in jezikovne prakse obstajajo v istem upravnem ali družbenem okolju oziroma da meje med različnimi družbenokulturnimi prostori niso linearne in določene, temveč conalne in premične, kar seveda ustvarja zelo kompleksen in razčlenjen družbeni prostor, za katerega lahko uporabimo izraz kontaktno območje (Bufon 2008). V njem nenehno prestopamo različne kulturne meje in zaradi tega so v teh okoljih kulturni prevzemi in izmenjave nekaj povsem vsakdanjega in običajnega. To nenehno vrenje na robovih kulturnih pokrajin, ki omogoča tudi njihovo medsebojno oplajanje in prelivanje in ki se je zdelo ekskluzivnemu nacionalističnemu konceptu morda prav zaradi tega tako nevarno in nezaželeno, pa ne pomeni, da se bistvene lastnosti evropskih kulturnih prostorov s časom radikalno spreminjajo. Ti namreč ostajajo presenetljivo stabilni ali se z umikom državnega homogenizacijskega pritiska še celo krepijo ali ponovno prebujajo. S tem se uveljavljajo tudi tradicionalni lokalni ali regionalni teritorialni okviri, ki jim decentralizacija državnega upravnega sistema daje funkcionalno vrednost in ki jim uspe vliti svojo kulturno specifiko tudi vsem tistim priseljencem, ki se želijo bolje in globlje integrirati v svoje novo življenjsko okolje.

Ta proces odpira različne razvojne možnosti oziroma povzroča različne posledice obema glavnima skupinama teritorialnih manjšin: nacionalnim in regionalnim manjšinam. V splošnem bi lahko rekli, da se v tej fazi krepita teritorialna dimenzija in s tem tudi prepoznavnost drugih, slabita pa pri prvih. Nove, bolj tekoče ali interakcijske etnične formacije se namreč še najbolj približujejo modelu dinamičnih gravitacijskih teles, pri katerih se okrog nekega kompaktnega težkega jedra vrstijo v pogledu etnične čistosti vse manj goste

plasti, ki ne interagirajo le s svojim matičnim jedrom, temveč v vse večji meri tudi z zunanjim okoljem oziroma z drugim najbližjim ali drugimi najbližjimi težkimi jedri. Ustvarja se torej neko dinamično medkulturno okolje v situaciji etničnega kontinuuma, kot smo to ugotovili na primeru Slovencev na Tržaškem in Goriškem, kjer se okrog 10 odstotkov prebivalcev etnično mešanega območja izjavlja za Slovence, okrog 20–25 odstotkov je imelo slovenske starše in ima otroke, ki razumejo ali govorijo slovensko, okrog 30–35 odstotkov pa jih ima vsaj zakonskega partnerja, ki razume ali govori slovensko (Bufon 1992). Toda zmanjševanje družbene distance med večinsko in manjšinsko skupino pomeni tudi to, da so sama jezikovna praksa, jezikovni izvor in jezikovni medgeneracijski prenos, ki smo jih v zgoraj navedenem delu še lahko uporabljali za določanje objektivne etnično-jezikovne pripadnosti, v novih pogojih vse manj uporabni indikatorji, saj se je v zadnjih desetletjih močno povečalo učenje slovenskega jezika tudi med otroki, ki izhajajo iz mešanih oziroma neslovenskih družinskih okolij, slovenščina pa se tudi v uradnih govornih položajih enakovredneje uporablja ob večinskem jeziku in postaja ob povečanih čezmejnih funkcionalnih vezeh zanimivejša tudi za neslovensko prebivalstvo.

Raziskave, ki jih je opravil Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI) v zadnjem obdobju, so na primeru Slovencev v Italiji pokazale (cf. Bufon 2017), da v otroških vrtcih in osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom izhaja iz slovenskih družin le še 25 odstotkov otrok, iz mešanih družin 40–45 odstotkov, iz neslovenskih družin pa kar 30–35 odstotkov otrok – ti izhajajo tudi iz priseljenih družin z območja nekdanje Jugoslavije. Zelo različna ostaja ta struktura med mesti in podeželjem, kar posebej velja za deleža otrok iz popolnoma slovenskih ali neslovenskih družin: prvi obsega v mestnem okolju le okrog 15 odstotkov in na podeželju 50–65 odstotkov; drugi obsega v mestnem okolju 40–45 odstotkov in na podeželju le okrog 10 odstotkov. Iz tega izhaja, da se nova multikulturna etnično-jezikovna struktura izraziteje uveljavlja v mestih, kjer se koncentrira tudi večina tako imenovanih novodobnih manjšin oziroma tujih priseljencev, persistentnejša ali tradicionalnejša pa je etnično-jezikovna struktura na podeželju. A tudi tu moramo razlikovati med tistim podeželskim okoljem, kjer je subjektivna identiteta močnejša, in tistim, kjer se ta v obdobju narodnega prebujanja ni uspela razviti. Tako govori s starši slovensko okrog 50 odstotkov učencev in dijakov šol s slovenskim učnim jezikom na tržaškem podeželju, a manj kot 5 odstotkov učencev in dijakov dvojezične šole v Špetru na mnogo bolj perifernem območju Beneške Slovenije, kjer očitno šoli sami po sebi ne uspe revitalizirati tistega manjšinskega jezika, ki je v procesu modernizacije in z njo povezane družbene erozije izgubil svojo funkcionalnost in svoj smisel.

Pri nacionalnih manjšinah prihaja torej v sodobnem času do različnih, tudi protislovnih sprememb. V urbanih okoljih se širi obseg potencialnih govorcev manjšinskega jezika, vendar te potencialne nove govorce vse težje avtomatično vključujemo v tradicionalno manjšinsko družbeno okolje, s katerim se morda

ne povezujejo niti v objektivni niti v subjektivni obliki. Posledično se zdi, da se v kontekstu širjenja multikulturnih praks to družbeno okolje zmanjšuje vzporedno s krčenjem tradicionalnega, bolj ali manj ekskluzivnega manjšinskega ozemlja. Ta težnja je še toliko večja pri tistih nacionalnih manjšinah, kjer je zaradi njihove obmejne lege stopnja teritorialne in demografske kompaktnosti manjša oziroma kjer se objektivna etnična pripadnost ni uspela razviti tudi v subjektivno. Obmejne nacionalne manjšine pogosto tudi ne razpolagajo z nekim lastnim centralnim krajem in redkeje celo na lokalni ravni (na nivoju regij ali celo posameznih občin) predstavljajo večino prebivalstva posameznih upravnih enot. To pomeni, da si te skupnosti težje zgradijo neko lastno težko jedro, v katerem bi imel manjšinski jezik tudi večjo uporabnost, se pa lahko v novih pogojih povečanega meddržavnega sodelovanja lažje povezujejo s kulturnim okoljem matičnega naroda oziroma lahko pridobijo ob podpori obeh sosednjih držav tudi večjo potencialno funkcijo medkulturnih povezovalcev (Bufon 2014a). Vsekakor postaja situacija oziroma struktura nacionalnih manjšin v pogojih sodobne odprte družbe zaradi številnih notranjih in zunanjih vpetosti tako kompleksna, da ji ne znamo več načrtati nekih jasnih teritorialnih in identitetnih meja, niti ne kakih konkretnjših kvantitativnih dimenzij. Odpravljanje notranjih (poddržavnih) in zunanjih (meddržavnih) družbenih in političnih ločnic, za katere so si navsezadnje prizadevale tudi ali predvsem nacionalne manjšine, je povzročilo morda nesluten postranski rezultat: z brisanjem in mehčanjem nekdanj jasno načrtanih etničnih in političnih meja, po katerih so bile nacionalne manjšine nekoč opredeljene in priznane, se odpravlja tudi pojem manjšin in s tem njihov posebni status, saj ne obstajajo več prejšnji zadržki za njihovo polno, sočasno in enakopravno vključevanje tako v *demos* kot v *ethnos* držav, s katerima je obmejno in etnično mešano prebivalstvo enako povezano (Bufon 2010b). Pri nacionalnih manjšinah se zato situacija etničnega kontinuuma vgrajuje v nek nov kontekst meddržavnega kontinuuma. V njem te skupnosti vse bolj izgubljajo svojo ločeno specifičnost in se vse bolj stapljajo v širšo družbeno strukturo čezmejnega kontaktnega območja in družbenih procesov, ki se v njem razvijajo.

Drugače je z regionalnimi manjšinami in teritorialno kompaktnimi nacionalnimi manjšinami, kakršna je na primer nemška skupnost na Južnem Tirolskem. Manj hierarhično organizirana družba, kakršna je značilna za poindustrijsko obdobje, je v Zahodni Evropi v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja omogočila, da se je sprožil proces družbenoekonomske decentralizacije in politične regionalizacije, ki je regionalnim skupnostim in regionalnim manjšinam prinesel večjo avtonomijo in več možnosti samouprave na njihovem avtohtonem naselitvenem ozemlju. Ponovno je prišlo do svojstvene povezanosti družbenih, kulturnih in ekonomskih interesov v okviru istega teritorialnega sistema, ki jo je mogoče strniti v geslo "več (regionalnega) razvoja ob večji (kulturni) različnosti in večji (politični) avtonomiji" (Bufon 2004). Dolgo pozabljene regionalne manj-

šine so v teh pogojih doživele svoj etnični *revival* in možnost, da razvijejo svoj nacionalizem na podoben način, kot so ga dominantni narodi pred njimi v obdobju klasičnega nacionalizma. V tem pogledu lahko upravičeno opredelimo evropski regionalizem kot nacionalizem v manjšem formatu, čeprav je zaradi zelo velikega številčnega razpona med evropskimi narodi dejansko težko postaviti neko preprosto ločnico med pravimi narodi in regionalnimi manjšinami, kot nam to zelo lepo ilustrira primer slovenskega naroda, ki je po številu pripadnikov približno trikrat manjši od Kataloncev in je imel zato v mednarodni literaturi do osamosvojitve prav tako status regionalne skupnosti. Je pa tudi res, da v večini primerov zahodnoevropski regionalni nacionalizem, morda tudi zato, ker se razvija v okoljih, kjer *demos* tradicionalno prevladuje nad *ethnosom*, ne stremi toliko k oblikovanju nekih ločenih političnih sistemov in popolni politični samostojnosti, kolikor k večji regionalni avtonomiji in upravljanju regionalnih virov (davkov). Je torej bolj pragmatičen kot ideološki. Ta del Evrope zato doslej ni doživel nobenih zunanjih političnogeografskih transformacij, temveč zgolj notranjo politično devolucijo in kvečjemu v primeru večje številčne uravnoveženosti med tradicionalno dominantno in manjšinsko skupnostjo preoblikovanje državne organiziranosti iz unitarnega proti federalnemu sistemu.

Vsekakor so zahodnoevropske regionalne manjšine oziroma zahodnoevropski narodi brez države v tem času z izboljšanjem svoje družbenoekonomske strukture in s pridobitvijo večje teritorialne in politične avtonomije pridobile tudi več možnosti za utrjevanje svoje izvorne kulture in jezika (Rokkan & Urwin 1983). Jezik teh manjšin se je standardiziral in pridobil nove družbene funkcije kot jezik lokalnega izobraževanja, jezik lokalnih gospodarskih dejavnosti in jezik lokalnega političnega in upravnega življenja. Ta proces je intenzivnejši v državnih okoljih, v katerih delujejo močne regionalne stranke ali državne stranke z močno regionalno podporo, saj vidi centralna oblast v devoluciji ne le sredstvo za odpravo potencialnih notranjih konfliktov in spodbudo za splošni in bolj uravnotežen družbeni razvoj, temveč tudi sredstvo za pridobivanje večje politične podpore; šibkejši pa je tam, kjer so regionalne manjšine slabše politično organizirane in kjer se zato tako teritorialna avtonomija kot kulturni pluralizem težje uveljavljata. Vsekakor se tudi pri regionalnih manjšinah, tako kot pri nacionalnih, inovacijski procesi in nova multikulturna družbena struktura uveljavljajo najprej v urbanih okoljih in se iz njih širijo na podeželje. Če pa v primeru nacionalnih manjšin, kot je bilo razvidno, širjenje novih jezikovnih praks in multiple identitete pomeni izziv tradicionalni etnično-jezikovni sestavi manjšinskega prostora, predstavlja to v primeru regionalnih manjšin sredstvo obnove njegove tradicionalne etnično-jezikovne podobe, ki je v industrijskem obdobju v dobršni meri zamrla ali se umaknila v njegova skrajna periferna območja.

Pri nacionalnih manjšinah tako prihaja do tendenčnega procesa deteritorializacije, pri regionalnih manjšinah pa do tendenčnega procesa reteritorializacije njihovega tradicionalnega naselitvenega ozemlja. Pri prvih se možnosti teri-

torialne in politične samouprave zmanjšujejo, pri drugih pa se povečujejo in uveljavljajo, običajno tudi v precej večjem in kompaktnem območju. Očitno lahko nova teritorializacija manjšinskih zahtev in pravic privede do novih delitev in potencialnih konfliktov zaradi možnosti razvoja ekskluzivnih nacionalizmov v manjšem (lokalnem ali regionalnem) formatu. Poleg tega je zaradi splošne povečane prostorske mobilnosti prebivalstva in preteklih selitvenih procesov pojem avtohtonega ozemlja v marsikaterem pogledu izgubil svojo nekdanjo dimenzijo in smisel, kar lahko opazimo ne le na primeru Slovencev na Koroškem ali v Beneški Sloveniji (Bufon 1992, Zupančič 1999), temveč tudi v obsežnejših območjih tradicionalne naselitve regionalnih manjšin (Williams 1991). V takih pogojih se na novo zastavlja vprašanje "teritorialnih in neteritorialnih oblik manjšinske avtonomije" (Smith & Cordell 2008). Za teritorialne oblike je značilno, da manjšinske zaščitne norme veljajo znotraj nekega točno določenega ozemlja, v katerem ima manjšinski jezik status enakovrednega uradnega jezika, pripadniki manjšine pa možnost politične samouprave. Model teritorialne avtonomije je smiseln za kompaktne in politično organizirane manjšine, ki na lokalni ravni predstavljajo izrazito večino na območju živečega prebivalstva. V takem primeru postane državna manjšina dominantna skupina na regionalni ravni in mora po istem principu zagotavljati enake pravice tistim osebam, ki so se v novi situaciji znašle v položaju manjšine.

S povečevanjem družbene integracije in multikulturne podobe območij družbenega in kulturnega stika se v zadnjem obdobju krepijo tudi pobude za bolj integrirane politike oziroma za bolj usklajeno sožitje različnih jezikov in kultur v etnično mešanih okoljih. V tem kontekstu velja omeniti tako imenovane Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies (OSCE 2012), ki so bili sprejeti leta 2012 v okviru Organizacije za varstvo in sodelovanje v Evropi ter njenega Visokega komisariata za nacionalne manjšine. Ta dokument ugotavlja, da je teritorialna samouprava in devolucija oblasti instrument, ki omogoča reprezentativnost posameznih manjšinskih skupnosti, vsekakor pa morajo institucije samouprave sloneti na demokratičnih principih in procesih ter reflektirati interese vseh skupnosti, ki živijo na določenem ozemlju (Malloy & Palermo 2015). Oblike delitve oblasti zato ne smejo izključevati nobene skupnosti in tem onemogočati reprezentativnosti. Podobno razmišljanje je razvila Svetovalna komisija za Okvirno konvencijo Sveta Evrope za zaščito nacionalnih manjšin, ki zagovarja manj formalni in bolj dinamični pristop pri obravnavi avtohtonih manjšin ter vključevanje v zaščitni diskurz tudi nedržavljanov z drugačnimi jezikovnimi in kulturnimi značilnostmi. Prvi je prav tako potreben zaradi povečevanja deleža oseb z multiplo identiteto, kar izraža vse večjo družbeno integracijo med manjšinsko in večinsko družbo oziroma zmanjševanje družbene distance med njima. Posledično zaščitne norme naj ne bi več zasledovale težnje po družbeni in teritorialni separaciji ter ekskluzivni avtonomiji, ki na nek način reproducira tradicionalni državni nacionalizem na regionalni ravni,

temveč naj bi razvijale politike koeksistence in spoštovanja kulturnih različnosti (Malloy & Palermo 2015). V takšen kontekst družbene integracije, v katerem tradicionalne kategorije teritorialnosti in krvne pripadnosti ne igrajo več tako pomembne vloge, se ob upoštevanju kulturne različnosti naravno umeščajo tudi neavtohtone manjšine, ki postajajo v Evropi s priselitvenimi tokovi vse pomembnejši družbeni akter in nov potencialni dejavnik konfliktov v odnosu tako do večinskega prebivalstva, ki je dominantno na državni ravni, kot do manjšinskega prebivalstva, ki se želi uveljaviti kot dominantno prebivalstvo na lokalni oziroma regionalni ravni. Iz tega lahko izvedemo ugotovitev, da manjšine ne obstajajo kot neka trajna družbena kategorija, temveč obstajajo le večje ali manjše socialne skupine, ki vsaka s svojo različno identiteto enako predstavljajo naravno in kulturno raznolikost človeštva. Določena socialna skupina se spremeni v manjšino, ko se ta postavlja v politično razmerje z drugo in se ta, običajno zaradi kvantitativnih kriterijev in političnega statusa, v odnosu do nje uveljavlja kot večinska oziroma dominantna.

Neteritorialne oblike avtonomije oziroma priznanja manjšinskih pravic bi tako spet lahko postale aktualnejše kot v času, ko sta Karl Renner in Otto Bauer poskusila razrešiti problem narodnostne samoodločbe v zadnjem obdobju habsburškega imperija (Smith & Cordell 2008). Skladno s takim pristopom bi le *demos* ohranil svojo teritorialno organiziranost, *ethnos* pa bi združeval osebe iste kulture in jezika po neteritorialnem ali vsaj ne apriornem teritorialnem ključu in bi bile manjšinske pravice uresničene tam, kjer bi bilo to potrebno oziroma kjer bi obstajal zadosten politični in družbeni potencial manjšinskega prebivalstva. Seveda se tu odpira vprašanje posameznikove pripadnosti in njegove etnično-jezikovne izbire, saj na pripadnike manjšinskih skupin nenehno vplivajo eksplicitni ali latentni asimilacijski pritiski, povečujejo pa se tudi, kot je bilo razvidno, oblike multiple, sočasne identitete. Tudi ta oblika manjšinske avtonomije ima torej svoje napake in se zdi še najuporabnejša za pripadnike tiste skupnosti, ki že uživa določeno teritorialno avtonomijo, a živi zunaj tako določenega območja, ali za tiste manjšinske skupnosti, ki niso dovolj kompaktno naseljene na nekem območju, vendar imajo njeni pripadniki zelo profilirano ločeno identiteto ter močno in enotno družbenopolitično organiziranost.

Številni raziskovalci (cf. Kymlicka 1995, Lijphart 1995) zagovarjajo bolj integrirano uporabo tako teritorialnih kot neteritorialnih oblik manjšinske avtonomije oziroma kombinacijo *top-down* in *bottom-up* pristopov. Prvi lahko objektivno in teritorialno določijo instrumente za varovanje manjšinskih jezikov in kultur ter zagotavljajo njihov enakopravni status z večinskim jezikom in kulturo, drugi pa omogočijo posameznikom, da se uveljavijo kot nosilci oziroma uporabniki teh instrumentov, a se hkrati lahko brez omejitev, v pasivni ali aktivni obliki, vključujejo tako v večinsko kot v manjšinsko ali v manjšinska kulturna ali jezikovna okolja. Takemu razmišljanju bi lahko dodali še potrebo po stalnem monitoriranju zaščitnih instrumentov in njihove uspešnosti, kar je skladno

s sodobnimi koncepti družbenega načrtovanja in vključevanja uporabnikov razvojnih politik v sam proces načrtovanja in odločanja. Ne nazadnje bi lahko tak pristop ustrezal tako regionalnim kot nacionalnim manjšinam: prvim teritorialno avtonomijo omogočajo procesi politične devolucije na državni ravni, drugim pa sprejeti dogovori na mednarodni ravni, čeprav so procesi in problemi na področju etnično-jezikovne identitete, jezikovne prakse in interetničnih odnosov, pa tudi odnosov med centralno oblastjo in lokalno stvarnostjo, pri regionalnih in nacionalnih manjšinah zelo podobni ter zahtevajo neko celovitejše in širše, s tem pa tudi bolj evropsko profilirano večnivojsko upravljanje.

3. Sklep: od teritorialnosti izključevanja do teritorialnosti povezovanja

Etnično prebujanje različnih evropskih manjšin ne poteka vedno vzporedno z jezikovnim preporodom manjšinskih jezikov, kot lahko to na primer ugotovimo (v večji meri) pri keltskih skupnostih na Irskem in v Veliki Britaniji (cf. Williams 2013) ali (v manjši meri) med Beneškimi Slovenci v Italiji (Bufon 2003). To pomeni, da objektivna izvorna etnična identiteta, kolikor je je v sodobnih razmerah sploh še mogoče ugotoviti, ne sovpada nujno s subjektivno identiteto, ki je ne le spremenljiva, temveč največkrat tudi večplastna. Institucionalizacija manjšinskih pravic seveda lahko veliko prispeva k večji teritorializaciji manjšinskih skupnosti, saj se večinoma naslanja na historično manjšinsko naseljitveno ozemlje ter navsezadnje tudi na večje prekrivanje med objektivno in subjektivno pripadnostjo tam živečega prebivalstva, ki mu zakonodaja prav zaradi bivanja v institucionalno določenem manjšinskem ozemlju priznava določene kolektivne pravice. Po drugi strani pa tovrstni pristop kritizirajo tako državljanski modernisti, ki vidijo v oblikovanju institucionalnih manjšinskih okolij nevarnost prevlade *ethnosa* nad *demosom* oziroma nadaljnje balkanizacije evropskega političnega prostora in v uveljavljanju kolektivnih pravic v posameznih delih državnega ozemlja nevarnost razkroja državljanske enakosti, ki je od francoske revolucije dalje ključni element sodobne unitarne države, kot tudi manjšinski modernisti, ki opozarjajo na dejstvo, da se zaradi povečane družbene in prostorske mobilnosti historična manjšinska naseljitvena ozemlja vse manj prekrivajo z območji, kjer dejansko živijo potencialni pripadniki manjšinskih skupnosti, ti pa so tudi veliko bolj integrirani v širše družbeno okolje, zaradi česar lahko klasične oblike manjšinskega institucionalnega in teritorialnega varstva z oblikovanjem nekakšnih novodobnih indijanskih rezervatov predstavljajo bolj nevarnost nadaljnje folklorizacije in marginalizacije teh skupnosti kot pa priložnost za njihovo družbeno uveljavljanje (Bufon 2010b, 2014b).

Namesto ločenega družbenega in teritorialnega pristopa mnogi proučevalci manjšinskih revitalizacijskih politik zagovarjajo integralni pristop, ki spodbuja splošne razvojne možnosti na ekonomskem, socialnem, izobraževalnem in

kulturnem področju ter s tem implicitno omogoča tudi razvoj medkulturnega dialoga, etnične koeksistence in večjezične prakse v evropskih kontaktnih območjih. Sodobni revitalizacijski programi manjšinskih kultur so velikokrat hkrati revitalizacijski programi za periferna ali marginalizirana okolja, v okviru katerih se te kulture nahajajo, kar pomeni, da se lahko družbenokulturne razmere v manjšinskih oziroma etnično mešanih okoljih izboljšujejo le sočasno z družbenoekonomskimi in družbenopolitičnimi razmerami, kot so dokazali primeri dobrih praks v Kataloniji ali Walesu (Williams 2013). Tem splošnim razvojnim možnostim regionalnih manjšin se v primeru nacionalnih obmejnih manjšin pridružujejo še dodatne funkcije integratorjev sosednjih funkcionalnih in kulturnih prostorov, kar pomeni, da velja pri razvijanju politik čezmejnega sodelovanja in povezovanja nujno upoštevati tudi razvojne potencialne, ki jih obmejnimi in etnično mešanim območjem vnašajo manjšine in multikulturne lokalne skupnosti (Bufon 2014a). Iz zapisanega nadalje izhaja, da so tradicionalne *top-down* razvojne politike, pa naj te izvirajo iz državnih ali evropskih centrov oblasti, vse manj uspešne in ustrezne pri celovitem razreševanju in usmerjanju tako kompleksnih družbenih stvarnosti (Toggenburg 2004).

To ne pomeni, da teritorialna dimenzija izgublja pomen, saj se zdi regionalna (tudi v čezmejnem smislu) raven za razreševanje sodobnih razmerij med centrifugalnimi in centripetalnimi družbenimi težnjami oziroma za upravljanje sočasno potekajočih procesov družbene in prostorske konvergence in divergence, še posebej z rekonstrukcijo tradicionalnih multikulturnih območij, v resnici vse bolj pomembna in odločilna (Bufon 2006). Spreminjata pa se vrednotenje prostora in dojetanje njegovih družbenih in kulturnih lastnosti: to ne morejo biti več le območja ločevanja, temveč postajajo vse bolj območja povezovanja. Poleg tega za razliko od preteklosti v sodobni, vse bolj soodvisni in globalizirani družbi ni več nobena teritorialna enota, tudi na državni ravni, povsem samozadostna in suverena. Prav zato se zdi, da morajo biti tudi manjšinske politike, tako kot druge ali morda še bolj kot druge razvojne politike, ustrezno podprte z usklajenimi meddržavnimi razvojnimi politikami, posebej v primeru nacionalnih manjšin, a tudi z usklajenimi politikami na ravni center – periferija, sploh v primeru regionalnih manjšin. Manjšine niso oziroma ne bi več smele biti le objekt političnega delovanja in teritorialnega obvladovanja, kakršnega izvajajo dominantne sile, temveč bi morale postati ob evropskih institucijah, državah in lokalnih (regionalnih) upravah novi priznani subjekt tako imenovane večnivojske evropske politike, ki ne stremi le k zaščiti ali vzpostavljanju nekega stanja, temveč tudi k sprožanju nekega razvojnega in družbenega procesa (Malloy 2008). Integrirane politike družbenega razvoja v situacijah kulturnega stika bi na ta način lahko prispevale k temu, da postaneta tako *demos* kot *ethnos* neki odprti, bolj fleksibilni in neizključevalni družbeni kategoriji, modernistični ekskluzivni, z mejo ali celo mejno pregrado zavarovani teritoriji pa (ponovno) okolja družbenega in kulturnega prepletanja ter koeksistence med večinskimi

in manjšinskimi, a tudi med avtohtonimi in neavtohtonimi skupnostmi; ne več bojna polja družbenopolitične in družbenokulturne prevlade ali nadvlade, temveč prostor enakopravne družbene (re)integracije. Verjetno ni naključje, da se prav temu razvojnemu trendu in poskusom konkretnejše implementacije evropske paradigme združenosti v različnosti vse glasneje zoperstavljajo evropski neonacionalistični populist.

Literatura in viri

- Aleinikoff, T. A. & Klusmayer, D. (ur.), 2000. *From Migrant to Citizens: Membership in a Changing World*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington.
- Bufon, M., 1992. *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: primer Slovencev v Furlaniji - Julijski krajini*. SLORI, Trst.
- Bufon, M., 1993. Istra: novi problemi starih regij. *Annales* 3 (3), 197–202.
- Bufon, M., 1996. Naravne, kulturne in družbene meje. *Annales* 6 (8), 177–186.
- Bufon, M., 1999a. Problematika teritorialnosti v politični in kulturni geografiji. *Geografski vestnik* 71, 91–103.
- Bufon, M., 1999b. Alpe kot območje kulturnega, družbenega in političnega stika. *Dela* 13, 11–26.
- Bufon, M., 2002. Slovenia – a European Contact and Border Area. *Annales* 11 (2), 445–472.
- Bufon, M., 2003. Minorities, Regional Transformation and Integration in Borderlands: A Case Study. *Annales* 13 (1), 1–8.
- Bufon, M., 2004. *Med teritorialnostjo in globalnostjo: sodobni problemi območij družbenega in kulturnega stika*. Založba Annales, Koper.
- Bufon, M., 2006. Between Social and Spatial Convergence and Divergence: An Exploration into the Political Geography of European Contact Areas. *GeoJournal* 66 (4), 341–352.
- Bufon, M., 2007. *Osnove politične geografije*. Založba Annales, Koper.
- Bufon, M., 2008. Medkulturni dialog in evropska območja družbenega in kulturnega stika. *Annales* 18 (1), 79–88.
- Bufon, M., 2010a. Geografija in medkulturnost. V M. Sedmak & E. Ženko (ur.) *Razprave o medkulturnosti*. Univerzitetna založba Annales, Koper, 89–112.
- Bufon, M., 2010b. Planiranje integracije v evropskih območjih družbenega in kulturnega stika: Sizifovo delo? *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 62, 74–90.
- Bufon, M., 2012. *Združeni v različnosti: oris evropskega družbenega prostora*. Univerzitetna založba Annales, Koper.
- Bufon, M., 2014a. Spatial and Social (Re)Integration of Border and Multicultural Regions: Creating Unity in Diversity? V M. Bufon, J. Minghi & A. Paasi (ur.) *The New European Frontiers – Social and Spatial (Re)Integration Issues in Multicultural and Border Regions*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2–23.
- Bufon, M., 2014b. Social Planning and European Contact Areas: Political Geography in Place. *Folia Geographica* 17, 13–30.
- Bufon, M., 2016. Minorities and Minority Toponyms in Multicultural Areas of the Border Region of Friuli Venezia Giulia in Italy. *Onomastica* 2, 155–169.
- Bufon, M., 2017. *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*. Založba Annales, Koper. V tisku.

- Bufon, M., Gosar, A., Nurković, S., Sanguin, A.-L. & Rožac-Darovec, V. (ur.), 2006. *The Western Balkans: A European Challenge*. Založba Annales, Koper.
- Castles, S. & Davidson, A., 2000. *Citizenship and Migration: Globalisation and the Politics of Belonging*. Macmillan, London.
- Claval, P., 1995. *La géographie culturelle*. Edition Nathan, Paris.
- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. Uradni list RS – Mednarodne pogodbe 7 (1994).
- Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jeziki*. Uradni list RS – Mednarodne pogodbe 17 (2000).
- Gellner, E., 1997. *Nationalism*. Weidenfeld & Nicolson, London.
- Giddens, A., 1991. *The Consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Gottmann, J., 1973. *The Significance of Territory*. University Press, Charlottesville.
- ICCPR – *International Covenant on Civil and Political Rights*, 1966. United Nations, <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf> (2. 10. 2017).
- Keating, M., 1996. *The Invention of Regions: Political Restructuring and Territorial Government in Western Europe*. ARENA, Oslo.
- Kymlicka, W., 1995. *Multicultural Citizenship*. Oxford University Press.
- Levi-Strauss, C., 1952. *Race et histoire*. Unesco, Paris.
- Lijphart, A., 1995. Self-Determination Versus Pre-Determination of Ethnic Minorities in Power-Sharing Systems. V W. Kymlicka (ur.) *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University Press, 275–287.
- Malloy, T. H. & Palermo, F. (ur.), 2015. *Minority Accommodation Through Territorial and Non-Territorial Autonomy*. Oxford University Press.
- Malloy, T. H., 2008. Forging Traditional Cohesion in Diversity: Are National Minorities Promoting Fourth-Level Integration? V M. Weller, D. Blacklock & K. Nobbs (ur.) *The Protection of Minorities in the Wider Europe*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 54–91.
- Marcusse, J., 2001. Territoriality and National Minority Arrangements: European-Wide Legal Standards and Practices. V G. Dijkink & H. Knippenberg (ur.) *The Territorial Factor: Political Geography in a Globalising World*. Amsterdam University Press, 247–272.
- Moodie, A. E., 1945. *The Italo-Yugoslav Boundary – A Study in Political Geography*. George Philip, London.
- Okvirna konvencija za zaščito nacionalnih manjšin Sveta Evrope*. Uradni list RS 20 (1998), 13. 3. 1998.
- OSCE, 2012. *The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies and Explanatory Note*. OSCE High Commissioner on National Minorities, The Hague, http://eudo-citizenship.eu/docs/45408_OSCE%20Integration%20Guidelines%20internet_1.pdf (21. 11. 2017).
- Poulantzas, N., 1978. *State, Power, Socialism*. New Left Books, London.
- Rokkan, S. & Urwin, D. W., 1983. *Economy, Territory, Identity*. Sage, Beverly Hills.
- Smith, D. J. & Cordell, K. (ur.), 2008. *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*. Routledge, London.
- Svet Evrope, 1981. *Recommendation 928 on the educational and cultural problems of minority languages [Priporočilo 928 o izobraževalnih in kulturnih problemih manjšinskih jezikov in dialektov v Evropi]*, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14962&lang=en> (21. 11. 2017).
- Taylor, P. J., 1994. The State as Container: Territoriality in the Modern World-System. *Progress in Human Geography* 18 (3), 151–162.

- Toggenburg, G. N. (ur.), 2004. *Minority Protection and the Enlarged European Union: The Way Forward*. OSI, Budapest.
- United Nations, 1956. *Memorandum of Understanding (with annexes and exchange of notes) regarding the Free Territory of Trieste, London 5. October 1954*. United Nations Treaty Series 235, 99-118.
- Williams, C. H. (ur.), 1991. *Linguistic Minorities, Society and Territory*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Williams, C. H., 2013. *Minority Language Promotion, Protection and Regulation – The Mask of Piety*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Zupančič, J., 1999. *Slovenci v Avstriji*. Inštitut za geografijo, Ljubljana.